

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора педагогічних наук, професора
Ткачової Наталії Олександрівни про дисертацію
Головко Ольги Сергіївни «Формування демократичної культури майбутніх
менеджерів освіти засобами неформальної освіти»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями)

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується полікультурністю, багатополарністю, масштабністю некерованих інформаційних потоків, динамічністю й суперечливістю соціальних ситуацій та політичних подій. Українським викликом для людей та для країни загалом стали військові події, які розгорнулися на теренах України, спровокувавши суттєві зрушення в існуючих соціальних системах та спричинивши глибинні зміни їх сутнісних підвалів. У таких складних умовах значно підвищуються вимоги до освіти як соціального інституту, що відіграє провідну роль у демократизації суспільства та формуванні в молоді критичного мислення, умінь правильно орієнтуватися в світі, свідомо протистояти маніпулятивним впливам з боку різних суспільних сил та обирати оптимальний варіант дій у різних суперечливих ситуаціях з урахуванням провідних демократичних цінностей. У зв'язку з цим особливого значення набуває проблема формування демократичної культури майбутніх менеджерів освіти, зокрема засобами неформальної освіти.

Необхідність у дослідженні означеної проблеми зумовлює й такі виявлені суперечності: між зростаючою потребою суспільства до рівня сформованості демократичної культури майбутніх менеджерів освіти в умовах активізації євроінтеграційних процесів та реальним станом підготовки майбутніх керівників закладів освіти, які в переважній більшості є неготовими до запровадження принципів демократичного управління; між необхідністю розвитку демократичної культури майбутніх менеджерів освіти як складника управлінської культури фахівця та відсутністю науково обґрунтованих умов формування демократичної культури; між можливостями неформальної освіти, зокрема тренінгів, хакатонів, масових відкритих онлайн курсів, у формуванні демократичної культури майбутніх менеджерів освіти та недостатньою розробленістю методичного супроводу щодо формування демократичної культури засобами неформальної освіти.

Цінність проведеного дослідження підвищує також його проведення згідно з планом науково-дослідної роботи кафедри теорії і практики технологічної та професійної освіти Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ), кафедри теорії і практики початкової освіти в межах комплексної теми дослідження «Професіоналізм педагога: теоретичні і методичні аспекти» (номер державної реєстрації – 0115U003313), а також міжнародного проєкту «Розвиток культури демократії в освіті в Україні, Норвегії, Палестині» (СРЕА-LT-2017/10037).

Отже, проведене дисертанткою дослідження є дійсно актуальним та своєчасним.

Відзначимо, що в дисертаційній роботі О.С. Головка коректно визначено мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, які повністю узгоджуються між собою. Обраний науковий апарат дослідження відповідає вимогам до дисертаційних робіт та є достатнім для успішного розв'язання сформульованих завдань. Для їх виконання та досягнення поставленої мети було використано комплекс адекватних методів дослідження (теоретичних, емпіричних, статистичних), що дали змогу отримати достовірні результати науково-педагогічної роботи.

Результати аналізу рукопису дисертації та змісту публікацій здобувачки дають змогу дійти висновку щодо наукової обґрунтованості й вірогідності представлених результатів. Ґрунтовне вивчення джерельної бази (майже 300 найменувань, із них 66 іноземними мовами), зокрема значної кількості вітчизняних та зарубіжних нормативних документів про демократичну культуру та неформальну освіту, дозволило авторці наукової роботи переконливо висвітлити теоретико-методологічні та науково-педагогічні засади досліджуваної проблеми, розкрити сучасні підходи до вивчення порушеної проблеми. Системний аналіз наукових джерел та освітньої практики дав змогу уточнити базові поняття, розкрити суть демократичної культури майбутніх менеджерів освіти як важливої складової їхньої професійної підготовленості.

Серед найбільш суттєвих наукових результатів, що містяться в дисертації, слід відзначити такі:

- уперше теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування демократичної культури майбутніх менеджерів освіти засобами неформальної освіти;
- до вітчизняного наукового обігу введено поняття «демократична культура майбутніх менеджерів освіти»;
- уточнено структуру демократичної культури майбутніх менеджерів освіти;
- конкретизовано критерії, показники та рівні сформованості демократичної культури майбутніх менеджерів освіти;
- удосконалено форми й методи професійної підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 073 Менеджмент;
- набули подальшого розвитку наукові уявлення про модернізацію підготовки майбутніх менеджерів освіти, зокрема щодо запровадження форм, методів та засобів неформальної освіти.

Не викликає заперечень обрана структура дисертації, що включає анотації, вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел та додатки. Так, у першому розділі наукової роботи розкрито теоретико-правові аспекти демократизації управління закладами вищої освіти, висвітлено питання підготовки майбутніх менеджерів освіти в сучасних закладах вищої освіти у світлі демократизації та використання засобів неформальної освіти,

визначено суть та структуру демократичної культури майбутніх менеджерів освіти.

Зокрема, заслуговує на схвалення, що дисертанткою було проведено аналіз освітньо-професійних програм «Управління навчальним закладом» підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 073 Менеджмент, силабусів та робочих програм дисциплін у ракурсі демократизації освіти та суспільства в цілому в таких закладах вищої освіти: ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Національний економічний університет ім. С. Кузнеця, Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка, ДЗВО «Університет менеджменту освіти» Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти, Запорізький національний університет, Мукачевський державний університет, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, ДВНЗ «Університет менеджменту освіти».

Позитивно слід також відзначити уточнення дисертанткою суті понять «культура демократії» та «демократична культура» у контексті підготовки майбутніх менеджерів освіти, що стало підставою для формулювання авторського визначення поняття «демократична культура майбутніх менеджерів освіти» як комплексу особистісних якостей майбутніх фахівців (лідерство, відповідальність, ініціативність, толерантність, повага до людей, емпатія), що базуються на демократичній компетентності (знаннях, цінностях, уміннях, ставленнях) під час прийняття управлінських рішень та планування в сфері освіти. У структурі демократичної культури майбутніх менеджерів освіти цілком обґрунтовано й логічно визначено чотири основні компоненти: аксіологічний, гносеологічний, комунікативно-діяльнісний та рефлексивний.

У другому розділі роботи наведено процедуру діагностики рівнів сформованості демократичної культури майбутніх менеджерів освіти, теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування демократичної культури майбутніх менеджерів освіти засобами неформальної освіти, схарактеризовано реалізацію цих умов на практиці, наведено результати аналізу експериментального дослідження.

Зокрема, цінним науковим доробком здобувачки є визначення таких педагогічних умов формування демократичної культури майбутніх менеджерів освіти засобами неформальної освіти: проведення інформаційної кампанії серед науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти щодо сутності демократичної культури майбутніх керівників закладів освіти та ролі неформальної освіти в цьому процесі; розвиток мотивації до формування демократичної культури майбутніх менеджерів освіти, усвідомлення ролі демократичних цінностей в управлінні закладами освіти; засвоєння комплексу знань щодо особливостей демократичного управління сучасними закладами освіти через запровадження спеціальної (вибіркової) навчальної дисципліни «Демократична культура менеджера освіти»; запровадження тренінгових методів навчання в підготовку здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 073 Менеджмент

для розвитку умінь та навичок майбутніх фахівців здійснювати демократичне управління закладами освіти. Перевірка ефективності реалізації педагогічних умов відбувалася на контрольному етапі педагогічного експерименту шляхом проведення контрольних зрізів. Порівняльний аналіз даних, отриманих на констатувальному та контрольному етапах, дозволяє зробити висновок, що в експериментальній групі спостерігалася більш інтенсивна позитивна динаміка в рівнях сформованості демократичної культури майбутніх менеджерів освіти, ніж у контрольній групі.

Наголосимо на практичній значущості отриманих результатів, зокрема на створенні навчально-методичного забезпечення для організації та проведення заходів неформальної освіти, комплексу цифрових інформаційних ресурсів, що містять ключову інформацію про особливості демократизації управління закладами освіти. Авторкою розроблено та впроваджено навчальну дисципліну вільного вибору здобувачів «Демократична культура менеджера освіти»; розроблено матеріали тренінгу «Розвиваємо демократичну культуру online» та хакатону «Цифрові технології розвитку демократичної культури керівників закладів освіти». Розроблені матеріали можуть бути використані керівниками закладів освіти, викладачами закладів вищої освіти, науковцями для подальшого обґрунтування теоретичних і методичних засад формування демократичної культури майбутніх менеджерів освіти засобами неформальної освіти; у системі підвищення кваліфікації та перепідготовки керівників закладів освіти різних рівнів, для створення навчально-методичних посібників, у самоосвітній діяльності фахівців.

Загалом дисертаційну роботу О. Головки, подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями), характеризує цілісність, методологічна обґрунтованість, практичне спрямування одержаних результатів з можливістю їх використання в реальному освітньому процесі професійної підготовки менеджерів у закладах вищої освіти. Дослідження засвідчує широку наукову та професійну ерудицію її авторки, а також досконале володіння сучасними методами наукового пошуку в галузі 01 Освіта/Педагогіка.

Оформлення дисертації відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог щодо оформлення дисертації» (зарєстрованого в Міністерстві юстиції України 03 лютого 2017 року за № 155/30023). Факти порушення академічної доброчесності в роботі не виявлені.

За темою дисертаційного дослідження опубліковано 12 публікацій (11 одноосібних), зокрема: 5 статей у фахових наукових виданнях України з педагогіки, включених до наукометричних баз; 1 стаття в зарубіжному науковому періодичному виданні з педагогіки; 6 публікацій в інших виданнях та матеріалах конференцій. Наукові праці автора з достатньою повнотою відображають основні положення й висновки дисертації.

Відзначаючи вагомі теоретичні та практичні доробки дисертантки під час проведення дослідження, вважаю за доцільне звернути увагу на деякі *дискусійні питання та недоліки*:

1. Як стверджує дисертантка, у межах дослідження формування демократичної культури майбутніх менеджерів освіти засобами неформальної освіти відбувалося під час проходження ними масових відкритих онлайн курсів, участі в тренінгах та хакатонах. Однак сьогодні існує багато інших форм та способів отримання неформальної освіти. Тому бажано було б спочатку в підрозділі 1.2 визначити більш широкий їх діапазон, а потім обґрунтувати, чому саме онлайн курси, тренінги й хакатони були обрані як оптимальні форми неформальної освіти для формування демократичної культури здобувачів обраної категорії.

2. У підрозділі 2.2 дисертації – «Обґрунтування педагогічних умов формування демократичної культури майбутніх менеджерів освіти засобами неформальної освіти» – спостерігається певна неузгодженість у тексті. Нагадаємо, що ні в назві цього підрозділу, ні у визначеній у вступі меті дослідження не фігурує поняття «модель». Проте на с. 164 дисертаційної роботи наведено «модель реалізації педагогічних умов формування демократичної культури майбутніх менеджерів освіти засобами неформальної освіти», на с. 165 наукової роботи дисертантка пише про «розроблення моделі формування демократичної культури майбутніх менеджерів освіти засобами неформальної освіти», на с. 166 стверджує, що головною метою експериментального дослідження стало впровадження спроектованої моделі формування демократичної культури майбутніх менеджерів освіти засобами неформальної освіти шляхом реалізації визначених педагогічних умов. Вважаю, що без використання моделювання текст наукової роботи набув би більшої логічної стрункості.

3. У дисертації наведено значну кількість різнопланових завдань, тем проектів, які виконували члени експериментальної групи під час проведення експерименту. Зміст дисертації значно б збагатила наявність у додатках прикладів виконаних учасниками завдань та фрагментів проектів.

4. У підрозділі 2.4 дисертації в табличній формі представлено кількісні результати проведеного педагогічного експерименту. Після кожної таблиці авторка аналізує динаміку в рівнях сформованості демократичної культури у членів експериментальної та контрольної груп за різними критеріями. Проте вважаю, що в тексті деякі фрази сформульовано некоректно. Наприклад, на с. 189 читаємо: «показники адаптивного рівня зросли до 30%», «адаптивний рівень зріс на 11,4 %, інтуїтивний та репродуктивний знизилися відповідно на 7,1 % та 4,3 %». Однак очевидно, що в реальності протягом проведення експерименту змінюється не рівень, а кількість здобувачів освіти, сформованість в яких зазначеної культури відповідає певному рівню (інтуїтивному, репродуктивному чи адаптивному). У цьому підрозділі також необхідно було більше уваги приділити якісному аналізу отриманих результатів.

5. Як відзначається у вступі дисертації, другим завданням дослідження було таке: «здійснити дефінітивний аналіз поняття «демократична культура майбутніх менеджерів освіти», охарактеризувати його структуру», третім – «діагностувати рівні сформованості демократичної культури майбутніх менеджерів освіти на основі визначених критеріїв і показників». Однак обрані критерії й показники сформованості демократичної культури майбутніх менеджерів освіти дисертанткою наведено у другому висновку дисертації. На мій погляд, цей матеріал доцільно перенести до змісту третього висновку.

Висловлені зауваження мають, в основному, дискусійний характер, а тому суттєво не впливають на високу оцінку проведеного дослідження.

Загальний висновок. Дисертація «Формування демократичної культури майбутніх менеджерів освіти засобами неформальної освіти» є самостійною, завершеною науковою роботою, що відповідає спеціальності 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями) та вимогам до оформлення дисертаційних досліджень (Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40 (зі змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019) і пп. 6, 7 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її авторка, Головка Ольга Сергіївна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями).

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор, професор
кафедри освітології та інноваційної педагогіки
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди

Н. О. Ткачова

